

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 338.482

ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ КЛАСТЕР ЯК ІННОВАЦІЙНА ФОРМА РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ

Влащенко Н.М., к.е.н.

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

У статті розроблено науково-практичних рекомендації щодо створення туристсько-рекреаційних кластерних утворень у Львівському регіоні, а також обґрунтовано методика виділення та оцінки економічних кластерів. Кластерний аналіз було проведено за допомогою двох методів: ієрархічної класифікації та *K*-середніх. Адекватність отриманих даних була перевірена за допомогою побудови дендрограми методом повного зв'язку, дисперсійного аналізу, побудови графіку розподілу центрів кластерів. Визначено організаційно-правові недоліки, що знижують цінність застосування методики кластеризації та запропоновано шляхи їх усунення. Запропоновано методика виділення і оцінки туристсько-рекреаційних кластерів, яка складається з чотирьох послідовних етапів. Запропонований підхід виділення та оцінки туристсько-рекреаційних кластерів дозволяє поєднати кількісний та якісний аналіз і скласти базис їх ідентифікації з метою виявлення найбільш конкурентоспроможного з них. Запропоновані напрями дослідження і оцінки кластерів є частиною глобального завдання з організації управління крупними територіальними утвореннями, рішення якого дозволить вивести сферу туризму і рекреації на новий рівень розвитку.

Ключові слова: туристсько-рекреаційний комплекс, підходи до виділення економічних кластерів, методи кластеризації, організаційно-правові недоліки кластеризації, методика виділення і оцінки туристсько-рекреаційних кластерів

UDC 338.482

TOURISM AND RECREATION CLUSTER AS THE INNOVATIVE FORM OF DEVELOPMENT OF TERRITORIES

Vlashchenko N., Ph.D in Econ.Sc.

Kharkiv National University of Urban Economy named after O.M.Beketov

The article focuses on the scientific and practical recommendations for the creation of tourism and recreation cluster formations in the Lviv region, and the method of identification and evaluation of economic clusters is proved. Cluster analysis was performed using two methods: hierarchical classification and K-Means. The adequacy of the data has been verified by constructing a dendrogram by a complete link method, analysis of variance, plotting the distribution of cluster centers. Organizational and

legal disadvantages that reduce the value of the use of clustering techniques are defined and ways to address them are proposed. The method of identification and evaluation of tourism and recreation cluster, which consists of four consecutive stages, is proposed. The proposed approach of identification and evaluation of tourism and recreational cluster allows to combine quantitative and qualitative analysis, and create the basis for their identification in order to identify the most competitive ones. The proposed areas of the research and evaluation of clusters is a part of a global effort on the management of large territorial units, a decision which will bring the sphere of tourism and recreation to a new level of development.

Keywords: tourism and recreation complex, approaches to the identification of economic clusters, clustering methods, organizational and legal disadvantages of clustering, the method of identification and evaluation of tourism and recreation clusters.

Актуальність теми. В умовах глобалізації світової економіки та динамічного зовнішнього середовища, що впливають на діяльність туристсько-рекреаційних підприємств, постає необхідність пошуку конкурентних переваг на основі нових форм організації підприємницької діяльності. Однією з таких форм є формування економічних кластерів, які являють собою добровільне об'єднання господарюючих суб'єктів, розташованих на певній території.

В останні роки провідні європейські держави розглядають кластерний підхід як ключовий інструмент туристської політики. Зацікавленість більшості країн у створенні кластерів зумовлена передусім двома причинами: по-перше, кластери сприяють прискоренню розвитку бізнесу, а по-друге, дають змогу підвищити інтенсивність появи нових підприємств в їх межах. Як свідчить світовий досвід, у тих країнах, де з метою реалізації кластерної моделі були створені та профінансовані державні програми, економіка відповідних галузей набула набагато більшого розвитку, ніж там, де кластери формувалися лише за рахунок власного потенціалу.

Аналіз останніх наукових досліджень. Основні теоретичні положення розвитку економічних кластерів були розроблені закордонними вченими: А. Маршаллом, М. Портером, П. Фішером, Д. Якобсоном та іншими. В нашій країні постійно зростає інтерес до кластерних технологій, в результаті чого з'явилася низка робіт вітчизняних дослідників, серед яких відзначимо роботи Соколенко С.І. [7–8], Стеченко Д.М. [9], Терехуха О.О.

[10]. Особливо слід відзначити праці О. Крайник, М. Біль [3], Ю.О. Ніколаєва [4], І.М. Дишлового [2]. Так, в роботі І.М. Дишлового запропонована схема функціонування регіонального рекреаційно-туристичного кластеру, а також модель управління ним.

Як закордонні, так і вітчизняні дослідники все більше уваги приділяють питанням розвитку туризму та рекреації на основі міжрегіональної кластеризації, що обумовлюється можливістю підвищення конкурентоспроможності держави і окремих її регіонів за рахунок інтеграції туристських і забезпечуючих (інфраструктурних) підприємств в одне ціле з метою сумісного досягнення поставлених цілей. Однак науково-прикладна діяльність в цьому напрямі на сьогоднішній день розвинена недостатньо, також потребує уточнення методика виявлення і оцінки туристсько-рекреаційних кластерів та послідовність цих дій.

Метою статті є розробка науково-практичних рекомендації щодо створення туристсько-рекреаційних кластерних утворень у Львівському регіоні, а також обґрунтування методика виділення та оцінки економічних кластерів.

Викладення основного матеріалу дослідження. Фахівці з маркетингу з країн Заходу все більше уваги приділяють питанням формування бренду території та її просуванню на основі міжрегіональної кластеризації, що обумовлюється можливістю підвищення конкурентоспроможності території і окремих її утворень (районів) за рахунок інтеграції туристських і забезпечуючих (інфраструктурних) підприємств в одне ціле з метою сумісного досягнення поставлених цілей.

Пропонується застосувати метод кластеризації для визначення потенційних територіальних об'єднань в рамках Львівського регіону. При цьому вважаємо доцільним проаналізувати можливість кластеризації обласних центрів Львівського регіону, оскільки вони мають суттєвий туристсько-рекреаційний потенціал, який відрізняється у різних районах Львівщини.

На сьогоднішній день дослідники виділяють три основні підходи до виділення економічних кластерів в регіоні:

- концентрації індустріальних кластерів з позиції конкурентоспроможності;
- визначення індустріальних кластерів як результату дії економіки на агломерації;
- техніко-економічні методи ідентифікації кластерів.

На основі використання третього підходу пропонується застосувати метод кластеризації для визначення потенційних територіальних об'єднань в рамках Львівського туристсько-рекреаційного регіону.

Дослідження можливостей утворення туристського кластеру базуватиметься на чинниках, які характеризують курортні райони за трьома основними критеріями:

- показниками, які відображують наявність мережі туристсько-рекреаційних підприємств і їхню кількість;
- показниками, які відображують обсяг наданих послуг підприємствами туристсько-рекреаційного призначення, а також суміжними підприємствами;
- показниками, які відображують обсяг інвестування в основний капітал підприємств туристсько-рекреаційного призначення.

Отже для виконання кластеризації туристсько-рекреаційних територій Львівщини були використані наступні дані за 2014 р. [6]:

- обсяг інвестицій в основні засоби, тис. долл. США (1);
- земельний фонд природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, га (2);
- кількість санаторно-курортних закладів у районах і містах обласного значення (3);
- кількість оздоровлених осіб в санаторно-курортних закладах, осіб (4);
- середньооблікова чисельність персоналу, зайнятого у санаторно-курортних (оздоровчих) закладах, осіб (5);
- кількість готельних закладів у містах обласного значення та районах, одиниць (6);
- обслуговано приїжджих у готелях, осіб (7);
- кількість музеїв та інших закладів культури, одиниць (8).

Тож, для узагальнення результатів туристсько-рекреаційної діяльності доцільно спочатку провести групування районів досліджуваного регіону в програмному пакеті STATISTICA 6.0.

Для виконання аналізу було відібрано 15 районів Львівського регіону. Вихідні дані для виконання кластеризації наведено на рис. 1.

Значення відібраних показників були стандартизовані для забезпечення адекватного використання даних (рис. 2).

Кластерний аналіз було проведено за допомогою двох методів: ієрархічної класифікації та *K*-середніх.

На рис. 3 зображено дендрограму кластеризації районів Львівщини за показниками розвитку туристсько-рекреаційного комплексу методом ієрархічної класифікації.

	1 Обсяг інвестицій	2 Земельний фонд	3 Кількість сан-кур. закладів	4 Кількість оздоровл. осіб	5 Середньооблікова чисельність працівників	6 Кількість закл. розміщення	7 Обслуговано осіб в закл. розм.	8 Музеї та ін. закл. культ.
Борислав	9,54	88	10	2157	759	3	1158	12
Дрогобич	12,87	356,2	2	1104	332	8	6442	10
Моршин	342,11	56,5	5	42465	2003	15	7599	8
Трускавець	529,32	261,4	30	150050	5320	17	42434	15
Городоцький	345,76	1370,5	1	2261	192	5	2987	7
Дрогобицький	132,98	4726,5	8	8610	466	4	692	10
Жидачівський	54,98	1284,8	3	1100	218	3	543	3
Жовківський	23,76	3986,9	1	345	69	5	6416	5
Мостиський	15,87	66,3	2	789	150	7	4355	4
Пустомитівський	20,76	4083,7	3	1233	178	13	20406	9
Сколівський	125,87	39959,6	19	3684	950	29	23949	11
Сокальський	25,76	3186,3	2	1179	191	7	2981	5
Стрийський	30,77	3433,1	2	3297	208	2	986	4
Турківський	10,87	24248,3	5	2300	315	7	784	4
Яворівський	8,98	11917,7	7	5973	575	9	1734	5

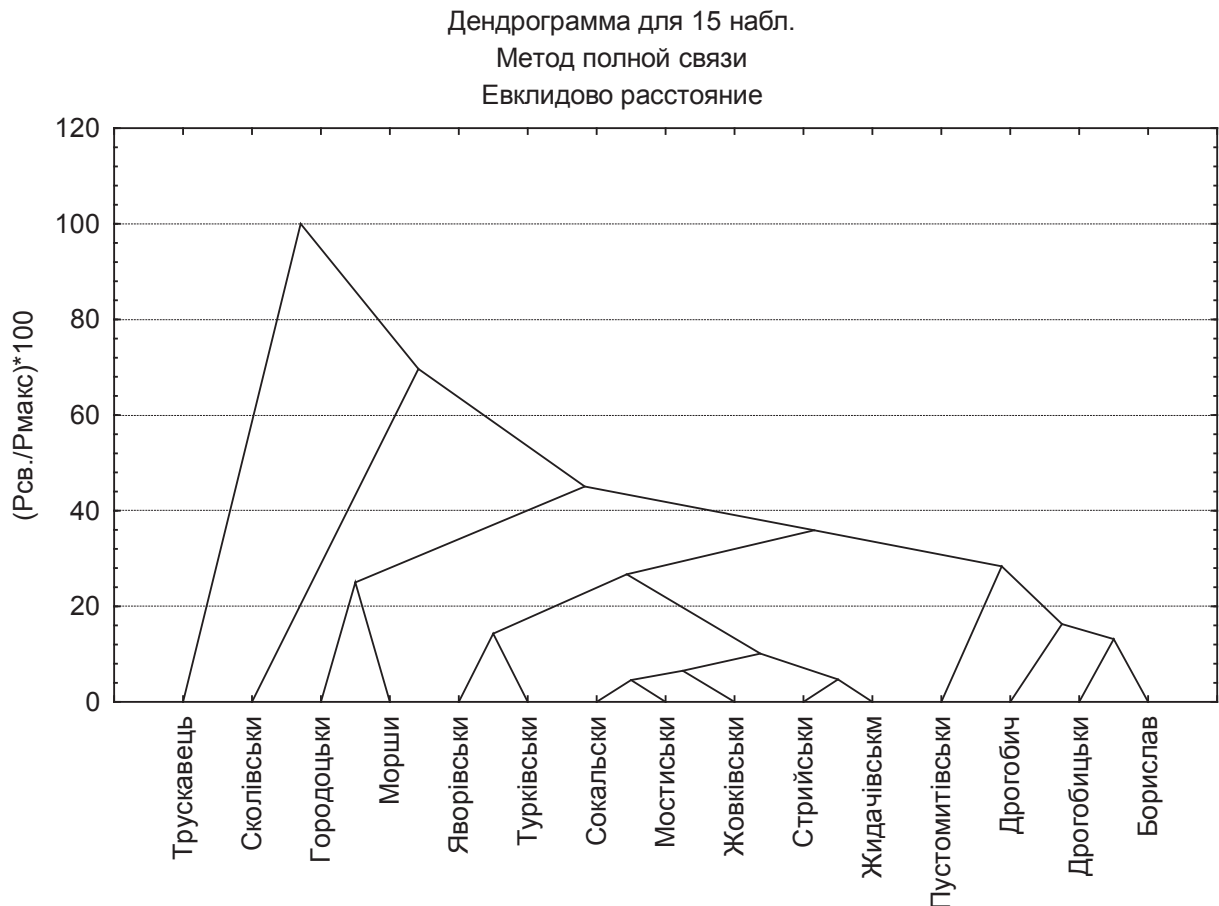
Рис. 1. Вихідні дані для виконання розрахунків
Авторська розробка

Порівнюючи різні варіанти групування, представлені на результуючій дендрограмі кластеризації, було виділено 4 кластери, в які входять певні райони Львівського регіону, що є подібними за рівнем розвитку досліджуваного комплексу.

	1 Обсяг інвестицій	2 Земельний фонд	3 Кількість сан-кур. закладів	4 Кількість оздоровл. осіб	5 Середньооблікова чисельність працівників	6 Кількість закл. розміщення	7 Обслуговано осіб в закл. розм.	8 Музеї та ін. закл. культ.
Борислав	0,02	0	0,33	0,01	0,14	0,1	0,03	0,8
Дрогобич	0,02	0,01	0,07	0,01	0,06	0,28	0,15	0,67
Моршин	0,65	0	0,17	0,28	0,38	0,52	0,18	0,53
Трускавець	1	0,01	1	1	1	0,59	1	1
Городоцький	0,65	0,03	0,03	0,02	0,04	0,17	0,07	0,47
Дрогобицький	0,25	0,12	0,27	0,06	0,09	0,14	0,02	0,67
Жидачівський	0,1	0,03	0,1	0,01	0,04	0,1	0,01	0,2
Жовківський	0,04	0,1	0,03	0	0,01	0,17	0,15	0,33
Мостиський	0,03	0	0,07	0,01	0,03	0,24	0,1	0,27
Пустомитівський	0,04	0,1	0,1	0,01	0,03	0,45	0,48	0,6
Сколівський	0,24	1	0,63	0,02	0,18	1	0,56	0,73
Сокальський	0,05	0,08	0,07	0,01	0,04	0,24	0,07	0,33
Стрийський	0,06	0,09	0,07	0,02	0,04	0,07	0,02	0,27
Турківський	0,02	0,61	0,17	0,02	0,06	0,24	0,02	0,27
Яворівський	0,02	0,3	0,23	0,04	0,11	0,31	0,04	0,33

Рис. 2. Стандартизовані вихідні дані
Авторська розробка

На основі обраних восьми показників була виконана кластеризація за допомогою метода K -середніх та проведено дисперсійний аналіз. В дисперсійному аналізі міжгрупова дисперсія порівнюється з внутрішньогруповою дисперсією для прийняття рішення чи є середні для окремих змінних в різних сукупностях значимо відмінними.

*Рис. 3. Дендрограма, побудована методом повного зв'язку
Авторська розробка*

Результати аналізу наведені на рис. 4.

перемен.	Дисперсионный анализ (Таблица данных1)					
	Между SS	сс	Внутри SS	сс	F	значим. р
1 Обсяг інвестицій	0,836639	3	0,471855	11	6,50131	0,008609
Земельний фонд	0,810497	3	0,292476	11	10,16090	0,001678
Кількість сан-кур. закладів	0,888239	3	0,098855	11	32,94605	0,000009
Кількість оздоровл. осіб	0,873452	3	0,058321	11	54,91388	0,000001
Середньооблікова чисельність працівників	0,801724	3	0,092876	11	31,65133	0,000010
Кількість закл. розміщення	0,652535	3	0,195105	11	12,26331	0,000785
Обслуговано осіб в закл. розм.	0,921098	3	0,163236	11	20,69006	0,000079
Музеї та ін. закл. культ.	0,715535	3	0,082305	11	31,87702	0,000010

*Рис. 4. Результати дисперсійного аналізу
Авторська розробка*

Результати дисперсійного аналізу свідчать про значимість результатів кластерного аналізу. Виходячи з амплітуди і рівнів значимості F -статистики, змінні «Кількість оздоровлених осіб», «Кількість санаторно-курортних закладів» і «Музеї та заклади культури» є головними при вирішенні питання щодо розподілу об'єктів (областей) по кластерам. При цьому всі значення критерію p прямують до 0, критерій F -статистики – до максимуму, що підтверджує значимість отриманих результатів. Склад отриманих кластерів наведений на рис. 5 – 8.

Елементи кластера номер 1 (Таблица данных1) и расстояния до центра кластера. Кластер содержит 1 набл.	
	Трускавець
Расст.	0,00

Рис. 5. Склад першого кластера

Елементи кластера номер 2 (Таблица данных1) и расстояния до центра кластера. Кластер содержит 7 набл.	
	Жидачівський Жовківський Мостиський Сокальський Стрийський Турківський Яворівський
Расст.	0,072749 0,054408 0,066758 0,041912 0,056957 0,158022 0,080763

Рис. 6. Склад другого кластера

Елементи кластера номер 3 (Таблица данных1) и расстояния до центра кластера. Кластер содержит 1 набл.	
	Сколівський
Расст.	0,00

Рис. 7. Склад третього кластера

Елементи кластера номер 4 (Таблица данных1) и расстояния до центра кластера. Кластер содержит 6 набл.	
	Борислав Дрогобич Моршин Городецький Дрогобицький Пустомитівський
Расст.	0,147860 0,101304 0,201784 0,162686 0,085367 0,161491

Рис. 8. Склад четвертого кластера

Одним із способів визначення природи кластера є побудова середніх для кожного з них. Дані представлені у вигляді рис. 9, який дає найкраще представлення результатів.

Як видно з графіка, показник «Кількість оздоровлених осіб» для областей 3 і 4 кластерів співпадають в одній точці, показник «Обсяг інвестицій» для областей в кластерах 3 і 4 майже співпадають. Це свідчить про те, що ці показники в зазначених кластерах знаходяться на однаковому рівні, проте всі інші показники мають значні відмінності.

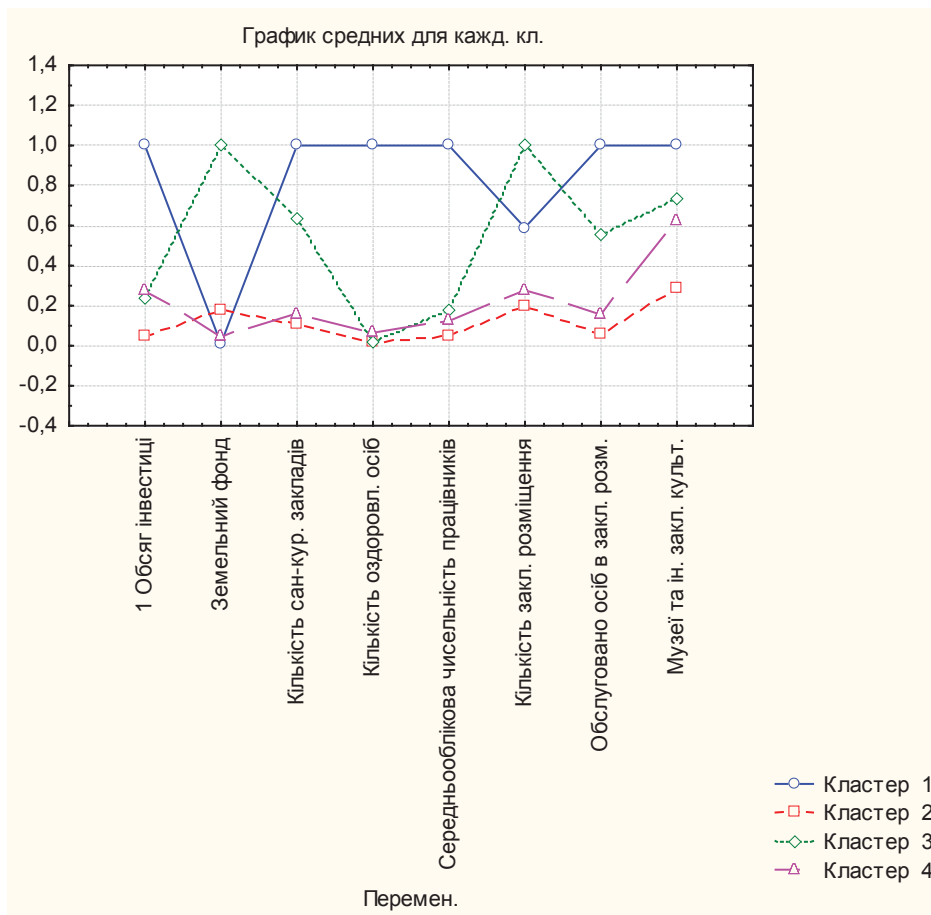

Рис. 9. Графік розподілу центрів кластерів
Авторська розробка

Ще одним корисним результатом перевірки є евклідові відстані між кластерами. Ці відстані (евклідові і їх квадрати) розраховуються по середнім значенням кожної змінної в кластері (рис. 10).

Кластер Номер	Евклидовы расст. между кластерами (Таблица данных1) Расстояния под диагональю			
	Квадраты расстояний над диагональю			
	Но. 1	Но. 2	Но. 3	Но. 4
Но. 1	0,000000	0,645705	0,470250	0,478904
Но. 2	0,803558	0,000000	0,263769	0,026129
Но. 3	0,685748	0,513585	0,000000	0,229925
Но. 4	0,692029	0,161645	0,479505	0,000000

Рис. 10. Середні кластерів та їх евклідові відстані
Авторська розробка

Варто зробити висновок про те, що серед виділених кластерів можна виокремити два більш розвинених: це м. Трускавець (кластер 1) і Сколівський район Львівщини (кластер 3).

Підводячи підсумки по проведених розрахунках, слід зазначити, що виділення кластерних утворень сприятиме створенню сприятливих умов для забезпечення економічної і інвестиційної активності суб'єктів господарювання всередині кожного туристсько-рекреаційного кластеру, досягненню динаміки економічного зростання з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку кожного кластерного утворення, розширенню спектру і якості надання рекреаційних послуг на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Однак на сьогоднішній день існує низка організаційно-правових недоліків, що знижують цінність застосування методики кластеризації. В першу чергу ці недоліки стосуються системи обліку статистичних даних і їх використання в даному процесі.

Для адекватного розподілу досліджуваного територіального утворення за відповідними кластерами необхідно виконати кластеризацію за кілька періодів (років). У разі встановлення певної закономірності в формуванні кластерів можна розглядати можливість їх виділення на практиці. Однак для проведення даних досліджень необхідно:

1. Забезпечити систематичну відкриті публікацію статистичних даних, у т. ч. на спеціалізованих Інтернет-сайтах.

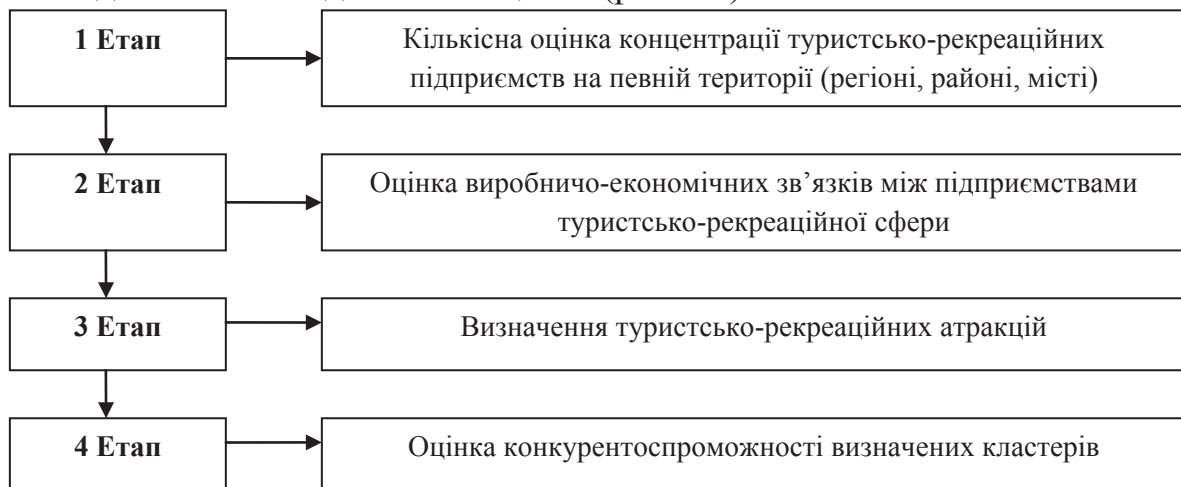
2. Удосконалити систему обліку статистичних даних для забезпечення їх відокремлення по санаторно-курортної діяльності від інших видів діяльності.

3. Розширити перелік критеріїв для проведення кластеризації з додаванням узагальнених показників ефективності діяльності підприємств туристсько-рекреаційного комплексу по відповідним міст, районам і регіонам (у разі застосування методу кластеризації до регіонів України).

Також слід особливу увагу приділити нормативно-правовому забезпеченню розвитку і системі управління підприємствами туристсько-рекреаційного комплексу в рамках створених кластерів. В Україні на рівні органів державного управління робляться певні кроки в цьому відношенні [5], проте закони, що регулюють кластерні об'єднання, на сьогоднішній день ще не прийняті.

Ще однією проблемою на сьогоднішній день є відсутність єдиної методики для визначення меж кластера, а також критеріїв, за допомогою яких можна було б відрізнити звичайну географічну концентрацію від кластера. Тому вважаємо необхідним особливу увагу приділяти оцінці наявних взаємодій та зв'язків між учасниками кластерів. Більш детально це питання було досліджено у статті автора [1].

Враховуючи специфіку туристсько-рекреаційних кластерів та основні підходи до їх ідентифікації [7–9] пропонуємо наступну послідовність їх виділення і оцінки (рис. 11).

*Рис. 11. Послідовність виділення та оцінки туристсько-рекреаційних кластерів
Авторська розробка*

Для реалізації першого етапу пропонуємо використовувати розрахунок коефіцієнтів спеціалізації, локалізації, а також інтегрального коефіцієнту, які свідчатимуть про наявність потенційних територіальних кластерних утворень.

На другому етапі з метою виявлення взаємозв'язків між підприємствами вважаємо доцільним використовувати прямий аналіз взаємозв'язків в ланцюжку цінностей разом з методом експертних оцінок.

На третьому етапі необхідно визначити туристсько-рекреаційні атракції з метою виявлення специфіки утвореного кластера. Туристсько-рекреаційні атракції стимулюють динаміку туристських потоків і є основною причиною здійснення подорожей. За умови відсутності туристсько-рекреаційних атракцій розвиток кластера неможливий.

На четвертому етапі слід проводити оцінку конкуренто-спроможності визначених кластерів. Для цього вважаємо доцільним дослідити регіон, в якому розміщений кластер, за чотирма факторами: стан попиту, умови для факторів виробництва, зміст стратегії фірми і суперництво; родові та підтримуючі галузі. Метою аналізу конкурентоспроможності визначених кластерів є визначення того, які саме фактори, що впливають на туристсько-рекреаційний кластер, можуть бути використані для підвищення конкурентоспроможності кластера в цілому.

Висновки. Отже, запропонований підхід виділення та оцінки туристсько-рекреаційних кластерів дозволяє поєднати кількісний та якісний аналіз і скласти базис їх ідентифікації з метою виявлення найбільш

конкурентоспроможного з них. Запропоновані напрями дослідження і оцінки кластерів є частиною глобального завдання з організації управління крупними територіальними утвореннями, рішення якого дозволить вивести сферу туризму і рекреації на новий рівень розвитку.

Перспективи подальших наукових розробок полягатимуть у розробці комплексної концепції створення туристсько-рекреаційних кластерів України, яка б об'єднувала всі існуючі теоретичні розробки з цього питання та практичний досвід функціонування зазначених кластерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Влащенко Н. М. Кластерні технології як базис розвитку туристсько-рекреаційних територій / Н. М. Влащенко, Т. В. Гордієнко // Комунальне господарство міст: наук.-техн. збірник, серія: екон. науки. – Випуск 113. – Х : ХНУМГ, 2014. – С. 341 – 350.
2. Дишловий І. М. Особливості функціонування регіонального рекреаційно-туристичного кластеру та його регулювання / І. М. Дишловий // Економіка і управління. – 2010. – № 6. – С. 69–76.
3. Крайник О. Туристичний кластер регіону як форма соціального діалогу: управлінський аспект / О. Крайник, М. Біль // Науковий вісник «Демократичне врядування»: електронне фахове видання. – 2009. – Вип. 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/DeVr/2009_4/zmist.html.
4. Ніколаєв Ю. О. Туристичні кластери в Україні / Ю. О. Ніколаєв // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Випуск 4 (47). – С. 336 – 341.
5. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33.
6. Рекреаційний потенціал Львівщини : статистичний збірник // Головне управління статистики у Львівській області : Львів, 2014. – 96 с.
7. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры. Украинский контекст / С.И. Соколенко – К.: Логос, 2002. – 646 с.
8. Соколенко С. І. Глобалізація і економіка України / С. І. Соколенко – К.: Логос, 1999. – 344 с.
9. Стеченко Д. М. Наукова сутність процесу кластеризації в сфері туризму / Д.М. Стеченко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/stechenko2.htm
10. Терехух А. А. Туристичний кластер як форма посилення конкурентних переваг регіону / А. А. Терехух, Н. Б. Бандура // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12 – С. 265–271.